

זוגיות בספר בראשית

ספר בראשית נקרא על פי חז"ל, "ספר הישר"¹, כנראה על רקע תפיסתם את הספר כספר המכוון את האדם לדרך הישרה בחייו. כיצד הספר מנחה אותנו לדרך הישר? התשובה לשאלה זו ברורה פחות. בשאר ספרי התורה, עיקר ההנחיה ניתן דרך המצוות, המורות כיצד יש לנהוג ולעשות ומה נאסר לעשות. בספר בראשית, לעומת זאת, כמעט אין מצוות, והספר סובב בעיקרו סביב תיאור קורותיהם של אבותינו. ייתכן שבזה התורה מנחה אותנו בדרך הישר. באמצעות סיפורי האבות, צדקתם וגדולתם, וגם דרך קשייהם וטעויותיהם², התורה מלמדת אותנו על מורכבותו של המצב האנושי והקשיים שביחסים בין בני אדם בתוך המשפחה ומחוץ לה.

במאמר הנוכחי נעיין ביחסים בין בני הזוג המתוארים בספר בראשית. דרך תיאורי הקשרים שבין אבותינו ואמותינו, נלמד את אשר התורה מלמדת אותנו. ננסה להיעזר בנקודת המבט של הפסיכולוגיה בעת קריאת הפרשות, ונבדוק אם זו יכולה להאיר לנו ממד נוסף במסר שסיפורי בראשית מביאים בפנינו.

אין להתעלם מן הסכנה שבקריאה של המקרא בעין פסיכולוגית'. קיימת תמיד הסכנה שנקודת המבט של הפסיכולוגיה יש בה משום מיעוט דמותם וגדולתם של האבות, ואכן חובתנו להיזהר מפניה. מאידך, דומני, שיש בנקודת מבט חדשה זו גם כדי להעשיר ולהאיר פן נוסף מבין הפנים הרבות שדברי תורה יכולים להידרש בהם. אינני מתיימר לומר שקריאה זו היא היחידה האפשרית, וודאי שלא 'הקריאה הנכונה' של דברי תורה. עם זאת כפי שכבר ראינו בעיון קודם, נוכל אולי ללמוד מן התורה מסר בתחום חיים נוסף שאולי מבלעדי קריאה זו הוא לא היה בפנינו. במידת יכולת, אנסה לתמוך את טיעוניי מדברי הכתוב, מדברי חז"ל במדרשים ומפירושי הפרשנים הראשונים והאחרונים.

1. בבלי, ע"ז כה ע"א: "הלא היא כתובה על ספר הישר" (יהושע י', יג). מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים".

2. ועיין לדוגמה פירוש רמב"ן על התורה, בראשית י"ב, י: "ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו, והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו, כי יש באלהים כח לעזור ולהציל. גם יציאתו מן הארץ, שנצטוו עליה בתחילה, מפני הרעב, עון אשר חטא, כי האלהים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה".

לא נוכל לעסוק בכל הזוגות המופיעים בספר בראשית ולא בכל המאפיינים של הזוגיות. במסגרת עבודה זו נתמקד ביחסיהם של שלושה זוגות: אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ורחל. אנסה להראות ששלושה זוגות אלה מייצגים שלושה דפוסים ייחודיים של יחסי זוגיות. כל אחד מן הדפוסים מאופיין ביתרונות ובקשיים ייחודיים אשר התורה, לעניות דעתי, מנסה להצביע עליהם. קריאה מעמיקה בתיאורי החומש יש בה כדי לכוון לדרך שבה עלינו להשתדל כדי לשמר ולבנות יחסים זוגיים לאורך זמן. בהמשך המאמר נעסוק, לגבי כל אחד מן הזוגות, בשלושה ממדים. נתייחס לדרך שבה נוצר החיבור בין בני הזוג; לאופי של הקשר; ולדרך שבה כל אחד מן הזוגות מתמודד במצבים של ריב ועימות.

אברהם ושרה

אברהם ושרה מייצגים באופן בולט זוגיות שהיחסים בה הם הקרובים ביותר ליחסים שוויוניים בסגנון הדומה למודל המודרני של זוגיות שוויונית. המקום הבולט ביותר שבו הדברים באים לידי ביטוי הוא בפסוק:

וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שְׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֵת לוֹט בֶּן אָחִיו וְאֵת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ וְאֵת הַנֶּפֶשׁ
אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרֶן וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אֶרְצָה כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן
(”ב, ה).³

רש”י על הפסוק מפרש: ”אשר עשו בחרן – שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים”. פירושו של רש”י, המבוסס על דברי חז”ל במדרש,⁴ רואה באברהם ושרה לא רק שותפים לדרך, העולים יחד מחרן לארץ ישראל, אלא גם שותפים מלאים וזהים בעבודה החינוכית והדתית שלהם. אברהם מגייר את האנשים ושרה את הנשים ולכן התורה מתייחסת אליהם בלשון ”עשו”. התייחסות שוויונית זו לאברהם ושרה קשורה גם להתחלת הקשר בין אברהם ושרה. אברהם ונחור אחיו נושאים שניהם נשים שהן כנראה אחיות. שתי הנשים, כך מבינים חז”ל, הן בנותיו של הרן אחיהם של אברהם ונחור.

וַיִּקַּח אַבְרָם וְנָחֹר לָהֶם נָשִׁים שֵׁם אִשְׁתּוֹ אַבְרָם שְׂרַי וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ נָחֹר מְלֶכָה בַת הָרָן
אָבִי מְלֶכָה וְאָבִי יִסְכָּה
(”א, כט).

3. הפניות סתמיות הן לספר בראשית.

4. ”א”ר אלעזר בשם ר’ יוסי בן זימרא אם מתכנסין כל באי העולם לבראות אפילו יתוש אחד אינן יכולין ואת אומר ואת הנפש אשר עשו בחרן, אלא אלו הגרים שגיייר אותם אברהם ולמה אמר עשו ולא אמר גייירו ללמדך שכל מי שהוא מקרב את הגר, כאלו בראו, תאמר אברהם היה מגייר ושרה לא היתה מגיירת תלמוד לומר ואת הנפש אשר עשו בחרן אשר עשה אין כתיב כאן אלא אשר עשו, א”ר חוניא אברהם היה מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים, ומה ת”ל אשר עשו אלא מלמד שהיה אברהם אבינו מכניסן לתוך ביתו ומאכילן ומשקן ומקרבן ומכניסן תחת כנפי השכינה” (בראשית רבה פרשה פד ד, מהד’ תיאודור-אלבק עמ’ 1004).

רש"י: יסכה – זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקודש, ושהכל סוכין ביפיה. ועוד יסכה לשון נסיכות, כמו שרה לשון שררה.

הפסוק מציין את שרי ומלכה, ולאחר מכן מציין את הרן כאביהן של שתי הנשים מלכה ויסכה. חז"ל מבינים, ששרי ויסכה הן בעצם אותה אישה, אלא ששינוי השם יש בו אמירה משמעותית על מעמדה של שרי. זיהוי זה בין שרי ובין יסכה מתבסס גם על דבריו של אברהם לאבימלך מלך גרר בפרשת וירא:

וְגַם אִמְנָה אֶחָתִי בַת אָבִי הוּא אֵךְ לֹא בַת אִמִּי וְתָהִי לִי לְאִשָּׁה (כ', יב).

אברהם בנסותו להצדיק את הצגת שרה כאחותו אומר שהיא אמנם בת אביו. נראה שהוא מתכוון לכך שהיא נכדה של אביו מאישה אחרת. הדברים ניתנים להבנה אם אמנם שרי היא יסכה בתו של הרן אחיו של אברהם.

מדוע אם כן נקראה שרי בפסוק יסכה? על פי פירושו הראשון של רש"י הבנוי על המדרש על הפסוק, היא מכונה יסכה על שם ש"סוכה ברוח הקודש". נראה שהוא מכוון לדיבורה של שרה עם המלאכים ועם הקב"ה באופן ישיר כנביאה בפני עצמה. בפירוש השלישי רש"י רואה את המשמעות של השם יסכה כבא מלשון נסיכות ובכך הוא מקביל לשם שרה המזכיר שררה. שני פירושים אלה מייחסים לשרה מעמד ייחודי הן במעמדה הרוחני הן בכוח השלטון. מעמד ייחודי לאישה המקרב אותה למעמדו של אברהם בעלה.

ההקבלה בין המעמד של אברהם ושל שרה בא לידי ביטוי בולט נוסף בשינוי השם על ידי הקב"ה.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם שְׂרִי אֶשְׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ. וּבִרְכֹתַי אֶתָּה וְגַם נִתְּתִי מִמֶּנָּה לְךָ בֶן וּבִרְכֹתַיָּה וְהִיְתָה לְגוֹיִם מְלֶכֶי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ (י"ז, טו-טז).

בדיוק כשם שהקב"ה מוסיף את האות ה"א לשמו של אברהם כך הוא מוסיף את האות ה"א לשמה של שרה. שרה גם מקבלת את הברכה באופן אישי מהקב"ה המברך אותה בבן ובמלכים שיצאו ממנה.

שרה מודעת למעמדה המיוחד וחווה אותו ככזה. הדבר בא לידי ביטוי בעמידתה מול הקב"ה ומול המלאכים הבאים לבשר על לידת יצחק.

וּתְצַחֵק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרַי בְּלִתי הִיְתָה לִי עֲדֹנָה וְאֲדֹנִי זָקֵן. וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָהָם לְמָה זֶה צָחֵקָה שָׂרָה לֵאמֹר הֲאֵף אֲמַנָּם אֲלֹד וְאֲנִי זָקֵנָתִי. הֲיִפְלֵא מֵה' דָּבָר לְמוֹעֵד אֲשׁוּב אֲלֶיךָ כְּעַתְּ חַיָּה וּלְשָׂרָה בֶן. וְתִכְחַשׁ שָׂרָה לֵאמֹר לֹא צָחֵקְתִּי כִּי יִרְאֶה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחֵקְתְּ (י"ח, יב-יד).

שרה צוחקת לבשורתם של המלאכים, מדברת עם הקב"ה ומתווכחת עמו. הצחוק הוא תופעה נדירה מאוד במקרא, ובאופן מיוחד בעת העמידה מול הקב"ה. הוא מבטא סוג של ביטחון במעמדה הייחודי של שרה.

מכלול הדברים מצביע על אישה שמעמדה ביחס לבעלה אינו מעמד של נחיתות אלא מעמד הקרוב הרבה יותר לאישה שוויונית השותפה לבעלה במפעלו הרוחני והחינוכי, אישה המדברת באופן ישיר עם הקב"ה ומרגישה את השררה והנסיכות שבמעמדה. חז"ל כנראה הבינו כך את מעמדה והדבר מתבטא במדרש הבא:

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך וגו' אשת חיל עטרת בעלה, אמר ר' אחא בעלה נתעטר בה והיא לא נתעטרה בבעלה, רבנין אמ' מרתא דבעלה, בכל מקום האיש גוזר ברם הכא כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה...⁵

לשתי הדעות מעמדה של שרה שונה ממעמד האישה בדרך כלל. לדעת רבי אחא בעלה מתעטר⁶ בה ולא להפך, ולדעת רבנן שרה היא השולטת על אברהם והוא המצווה לשמוע בקולה.

התמונה העולה מכל הדברים היא, שהקשר בין אברהם ושרה מאופיין בשותפות לדרך ובשותפות מלאה במפעל חייהם. הקשר ביניהם מתחיל מקרבה משפחתית המצוינת כקרבת אח ואחות, קרבה שיש בה שוויוניות רבה יחסית, וממשיך בביטחון של שרה במעמדה בפני אנשים ובפני הקב"ה. הקרבה בין בני הזוג היא גם קרבה רגשית גדולה הבאה לידי ביטוי בציון החוזר ונשנה של "שרי אשת אברם"⁷ המוזכר חמש פעמים בפרשה עד לסיפור נתינתה של הגר לאברהם. הביטוי מעיד על הצמידות הגדולה והזיהוי המהותי של אברהם ושרה כיחידה אחת.

הקשיים המתעוררים ביחסי אברהם ושרה

הקושי הבולט הראשון ביחסיהם של אברהם ושרה מתעורר עם היציאה מן הארץ והגעתם למצרים. אברהם החושש מפגיעה בו בדבר אשתו, פונה אל שרה ומבקש להציגה כאחותו.

וְהָיָה כִּי יֵרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אֲשֶׁתוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֵתָּךְ יַחֲיוּ. אֲמַרְי נָא אֲחֹתִי אֶתְּ לְמַעַן יִיטָב לִי בְּעַבְדֹתָ וְחַיְתָה נַפְשִׁי בְּגֻלְתְּךָ (”ב, יב-ג).

5. בראשית רבה ראש פרשה מז, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 470.
6. הביטוי נתעטר לא ברור לגמרי, ייתכן שכוונתו "התעשר" (ראה פירוש מתנות כהונה). ייתכן גם שהוא בא מלשון עטרה היינו כעין כתר, כביכול שאברהם מתכבד או מתנשא למעמד גבוה בזכותה של שרה ולא להפך.
7. בראשית י"א, כט, לא; י"ב, יז; ט"ז, א, ג.

פרשני המקרא דנו רבות בשאלה אם התנהגותו של אברהם הייתה ראויה במקרה הזה או שמא טעה במעשיו.⁸ אולם לענייננו מעניין דיוקו של רמב"ן בפשטי המקראות: "ויראה מפשט הכתובים כי שרה לא קבלה עליה לאמר כן" (רמב"ן לבראשית י"ב, יא-יג). המקרא מציין את בקשתו של אברהם משרה "אמרי נא אחתי את" אולם לא מופיעה בפסוקים תשובתה של שרה. רמב"ן סבור שהיא לא הסכימה להצעה ובפועל כנראה רק אברהם אמר שהיא אחותו. הדברים בולטים אף יותר בפרשת אבימלך מלך גרר. שם אברהם כלל לא שואל את שרה והוא אומר שהיא אחותו.

וַיִּסַּע מִשֵּׁם אַבְרָהָם אֶרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קִדְשׁ וּבֵין שׁוּר וַיִּגַּר בְּגֵר. וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אַחֲתִי הוּא וַיִּשְׁלַח אַבְיִמֶלֶךְ מֶלֶךְ גֵּרָר וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה... וְגַם אִמְנָה אַחֲתִי בַת אָבִי הוּא אֵד לֹא בַת אִמִּי וַתְּהִי לִי לְאִשָּׁה. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וַאֲמַר לָהּ זֶה חֲסִדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר נָבֹא שָׁמָּה אֲמַרִי לִי אַחִי הוּא

אברהם מספר על הסכמה קבועה שהייתה לו עם אשתו להציגה כאחותו בעתות סכנה. אולם מפשרות הפסוקים נראה, שאברהם מבקש זאת שוב ושוב משרה, ולא מופיעה הסכמה מפורשת של שרה או אמירה ישירה שלה. ייתכן שהאמינה יותר בכוחם להתמודד מול אומות העולם, ייתכן שסברה שיש לסמוך על ההשגחה וייתכן שנימוקים אחרים היו עמה. בין השיטין ניכרת אי-הסכמתה, וכך רואים זאת גם חלק ממדרשי חז"ל:

ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחתי היא וגו' על כורחה בלא טובתה.⁹
ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא. בעל כורחה, שהרי בראשונה אמר לה אמרי נא אחותי את, וכן עשתה, ולפי שנלקחה במצרים לא רצתה עכשיו לומר כן, והוא הי' על כרחך אומר כך והיא שתקה.¹⁰

גם לו הסכימה שרה בלב שלם להצגתה כאחותו של אברהם, עדיין עומדת בפנינו השאלה כיצד זה מציג אותה אברהם באופן שברור שהיא תילקח ממנו לרשותם של אנשי המקום. נראה שההצעה של אברהם יכולה הייתה להופיע רק בהקשר של קשר זוגי שוויוני שתיארנו לעיל. לו הייתה שרה אישה חלשה התלויה בבעלה לא היה עולה בדעתו של אברהם לנטוש אותה להתמודד לבדה בארץ אויב. הרעיון להציע לה אופן התמודדות שבו 'איש לנפשו', יכול לעלות רק בהקשר של זוגיות של שני אנשים חזקים ושווים. כיוון שסכנה קשה מרחפת גם על אברהם וגם על שרה עם הגיעם לארץ אויב לא מוסרית, מציע אברהם שהם יפרדו, ויתמודדו באופן עצמאי

8. עיין רמב"ן, ורש"ר הירש על אתר.

9. בראשית רבה פרשה נב ד, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 544.

10. מדרש שכל טוב בראשית כ', מהד' בובר עמ' 47.

עם המצב שיתעורר. קשה לדמיין שתוצע הצעה כזו על ידי יעקב לרחל או ללאה. האיש הדומיננטי והסמכותי תופס את עצמו אחראי לשלומה של אשתו, והוא לא יעזבנה לבדה בשום מצב. נראה שרק במערכת יחסים שוויונית כשל אברהם ושרה יכולה לעלות הצעה שכזו, וגם אז מרמז לנו הכתוב שדעתה של שרה לא הייתה נוחה ממנה.

פרשת הגר, נתינתה לאברהם ולבסוף גירושה, מהווים נקודת שבר בולטת ביחסיהם של אברהם ושרה. הביטוי שרי(ה) אשת אברהם(ה) כמעט ואינו מופיע בבראשית אחרי פרק ט"ז מרגע שהגר ניתנה לאברהם.¹¹ הדבר מרמז כנראה על התרחקות מסוימת בקרבה הגדולה שאפינה את יחסיהם של אברהם ושרה. בהקשר זה מעניין מדרש המובא בילקוט שמעוני:

'ותהי שרי עקרה' אמר רבה בר אחוה: שרה היתה אילונית שנאמר ותהי שרי עקרה אין לה ולד אפילו בית ולד אין לה. רבי אמי אמר: אברהם ושרה טומטמים היו דכתיב: 'הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם' (ישעיהו נ"א).¹²

המדרש דורש את הכפילות של הביטויים "עקרה", ו"אין לה ולד" הנכתבים על שרה. שתי הדעות במדרש מציינות שלא רק ששרה עקרה הייתה, אלא אף איברי הולדה לא היו לה. רבי אמי אף מרחיב ואומר שלא רק שרה הייתה כך אלא גם אברהם. מה מבקש מדרש זה לומר לנו? להבנתי, המדרש מבטא תחושה העולה מן הפסוקים או השתקפות של מציאות המוכרת לחכמים מן החיים. אברהם ושרה הם זוג מייסדים של תנועה חדשה ועם חדש, הנושאים ומפיצים את האמונה באל אחד. הם שקועים בעשייה האידאולוגית החשובה שלהם כל כך עד אשר משהו בזוגיות שלהם חסר. מרכיב האישות (המיניות) כאילו נעדר מיחסיהם. המדרש מרמז שעקרונותם קשורה למשהו שחסר בזוגיות שלהם ומתבטא בחוסר הפוריות שלהם. כביכול אין להם האיברים הנדרשים להולדה. אם נביט סביבנו דומני שאנחנו יכולים להבין על מה המדרש מדבר. לעתים, דווקא אצל מנהיגים, השקיעה בעשייה האידאולוגית באה אמנם על חשבון הקשרים האנושיים הבסיסיים ביותר בתוך הזוג או המשפחה. עיון נוסף בפרשה של נתינת הגר מאפשר לראות מתח המתפתח בין אברהם ושרה.

ותאמר שרי אל אברהם הנה נא עצרני ה' מלדת בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה וישמע אברהם לקול שרי. ותקח שרי אשת אברהם את הגר המצרית שפחתה מקץ עשר

11. הביטוי מופיע פעם יחידה נוספת בבראשית כ', יח: "כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך על דבר שרה אשת אברהם". כאן הוא מופיע בהקשר של העונש לבית אבימלך על הפגיעה באשת איש ולא נראה שהוא מציין כאן קרבה מיוחדת בין אברהם ושרה.

12. ילקוט שמעוני בראשית רמז סב, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' 238.

שָׁנִים לְשֵׁבַת אֲבָרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתֵּתֶן אֹתָהּ לְאֲבָרָם אִשָּׁה לוֹ לְאִשָּׁה. וַיָּבֵא אֶל הָגָר וַתְּהַר וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַתִּקַּל גְּבֻרָתָהּ בְּעֵינֶיהָ. וַתֹּאמֶר שְׂרַי אֶל אֲבָרָם חָמְסִי עָלַיךָ אֲנֹכִי נָתַתִּי שְׂפָחְתִּי בְּחֵיקְךָ וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וְאֶקַּל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ. וַיֹּאמֶר אֲבָרָם אֶל שְׂרַי הִנֵּה שְׂפָחְתְּךָ בְּיָדְךָ עָשִׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וְהַעֲנֵה שְׂרַי וַתִּבְרַח מִפְּנֵיהָ (ט"ז, ב-ו).

שרה היא המציעה לאברהם לבוא אל שפחתה על רקע עקרותה. בהמשך היא מוסיפה בנדיבות ומציעה את הגר לא רק כשפחה אלא כאישה ממש. לאחר שהגר 'מרימה ראש' שרה מתפרצת בכעס על אברהם. מדוע מתפרצת שרה בכעס כזה? הרי היא זו שהציעה את ההצעה בעצמה?

הרב שלמה ריסקין¹³ תורם כאן לקריאה רגישה של הפרשה. לדעתו, שרה אמנם הציעה את הצעתה, אולם היא לא ציפתה לתגובה מיידית ומקבלת להצעתה. היא ציפתה למעט היסוס, לאותות של חיבה ואהבה כלפיה, ואולי רק לבסוף להסכמה. ההסכמה המיידית של אברהם, הייתה בה פגיעה עמוקה. עם זאת שרה כולאת את פגיעתה הרגשית בתוכה פנימה. רק לאחר שהגר פוגעת בה ואברהם אינו מתערב, מתפרץ זעמה וכאבה של שרה. אולם גם כאן תגובתו של אברהם אינה של איש הנחלץ לעזרת אשתו. הוא אומר לה: "הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך", אברהם 'מרשה' לה לטפל בבעיה כראות עיניה. דומה שלא לכך ציפתה שרה. שרה הכואבת את כאב עקרותה ואת הפגיעה הראשונה של אישה, מצפה לתגובה חמה ולהגנתו הפעילה של בעלה, אולם היא נפגעת שוב.

גם כאן דומני שלא ניתן להבין את התנהגותו של אברהם במנותק מן ההקשר הרחב יותר של מערכת היחסים הזוגית עם שרה. שוב חוזר כאן הדפוס שבו אברהם אינו רואה את עצמו אחראי לרווחתה הרגשית של אישתו. שרה מציעה הצעה והוא מקבל אותה. הוא לא סבור שהוא צריך לקרוא את מה שמאחורי המילים ולהיות רגיש יותר לכאבה. גם כאשר שרה במצוקה הוא מציע לה להתמודד עם הקושי בעצמה. הוא לא מציע את עזרתו הפעילה. דומה שגם דפוס זה מתאפשר דווקא בתוך השוויוניות של יחסיהם של אברהם ושרה.

רד"ק בפירושו על התורה ביקורתי כלפי התנהגותה של שרה אל הגר. אולם בנוסף לביקורתו על שרה הוא גם רואה את אברהם שאינו מגיב:

ותענה שרי, עשתה עמה יותר מדאי ועבדה בה בפרך, ואפשר שהיתה מכה אותה ומקללת אותה ולא היתה יכולה לסבול וברחה מפניה. ולא נהגה שרי בזה לא מדת מוסר ולא מדת חסידות; לא מוסר כי אף על פי שאברהם מחל לה על כבודו ואמר לה: עשי לה הטוב בעיניך, היה ראוי לה למשוך את ידה לכבודו ולא לענותה, ולא מידת חסידות ונפש טובה, כי אין ראוי לאדם לעשות כל יכולתו במה שתחת ידו. ואמר החכם: "ומה נאה המחילה בעת היכולת". וזה שעשתה שרי לא היה טוב בעיני האל, כמו שאמר המלאך להגר: כי שמע ה' אל עניך (פסוק י), והשיב לה ברכה תחת

13. רבה של אפרתה, דברים בעל פה.

עניה. ואברם לא מנע שרי מלענותה אף על פי שהיה רע בעיניו משום שלום הבית. וכל זה הסיפור נכתב בתורה לקנות אדם ממנו המידות הטובות ולהרחיק הרעות (רד"ק לבראשית ט"ז, ו).

אברהם לא מתערב בתחומה של שרה משום שלום בית. שוב מופיע כאן הדפוס של זוגיות שבה לכל אחד יש את המרחב שלו, ובו בן זוגו אינו מתערב אף אם רעים הדברים בעיניו.

בפרשת וירא עם לידתו של יצחק מגיע העימות לשיא ובו דורשת שרה את שילוחה של הגר עם ישמעאל בנה.

וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרֶשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק. וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אֹדֶת בְּנוֹ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם אַל יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל הַנְּעִר וְעַל אֲמֵתְךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שָׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בִיִּצְחָק יִקְרָא לָךְ זָרַע. (כ"א, י"ב).

ברור שהדברים הם למורת רוחו של אברהם, אולם הוא שותק ועושה כפי שהוא מצווה על ידי הקב"ה ושומע בקולה של שרה אשתו. יש לשים לב לדפוס ולצורת הריב של בני הזוג. שרה כועסת ומתפרצת ואילו אברהם שותק. הוא חורק שיניים ועושה את מה ששרה דורשת. מורת רוחו ודאי מורגשת על ידי שרה, אולם הוא לא אומר דבר. הוא לא אומר דברים שיפגעו בשרה אשתו, אולם שתיקה זו אינה השלמה. יש בשתיקה של אברהם גם משום התרחקות נוספת בינו ובין שרה.

דומה שההתרחקות הזו מגיעה לשיאה בסיפור העקדה. שרה אינה מופיעה כלל בסיפור. אברהם מצווה והולך להקריב את בנה יחידה של שרה. אין הוא אומר דבר לשרה אשתו, אמו של הנער. האם יש קשר בין הסיפור על גירושו של ישמעאל ביזמתה של שרה לעקדתו של יצחק מבלי ליידע את שרה אמו? המקרא לא מקשר בין הדברים באופן ישיר, ומאיך הוא כותב אותם בסמיכות. ייתכן שהיעדר ההודעה של אברהם לשרה קשור לפער שנפתח ביניהם כפי שתיארנו לעיל.

מיד לאחר פרשת העקדה שרה אימנו הולכת לעולמה בגיל צעיר יחסית לאבות. חז"ל קישרו בין שתי הפרשות, וראו באירועי העקדה את הגורם למותה של שרה.

באותה שעה הלך השטן אצל שרה ונזדמן לה כדמות יצחק כיון שראה אותו אמרה לו בני מה עשה לך אביך, אמר לה נטלני אבי והעלני הרים והורידני בקעות והעלני לראש הר אחד ובנה מזבח וסדר המערכה והעריך את העצים ועקד אותי על גבי המזבח ולקח את הסכין לשחטני ואלולי שאמר לו הקב"ה אל תשלח ידך אל הנער כבר הייתי נשחט, לא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתה הה"ד ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה מהיכן בא מהר המוריה (תנחומא וירא כג).

המראה של אברהם העוקד את בנם היחיד על גבי המזבח ומבקש לשוחטו גרם למותה של שרה. דומה שמאחורי המדרש הזה המופיע במספר גרסות שונות

במדרשים, ישנה גם התייחסות ביקורתית לעובדה שאברהם לא סיפר לשרה על העקדה.

המדרש מסתיים בהתייחסות לפסוק: "ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה". שרה הולכת לעולמה בחברון ואברהם מגיע לספוד לה. מהיכן מגיע אברהם?

ויבא אברהם לספוד לשרה, מאיכן בא, ר' לוי אמר מקבורתו שלתרח לשרה בא, אמר ליה ר' יוסי והלא מקבורת תרח לקבורת שרה היו שתי שנים, אלא מאיכן בא מהר המוריה.¹⁴

לדעת רבי לוי, הסבור שאברהם מגיע מקבורתו של תרח, המדובר באירוע שקרה שנתיים לפני מותה של שרה. מדבריו נשמע שאברהם לא היה עם שרה במשך שנתיים ימים לפני מותה. המדרש השני מתאר את בואו מהר המוריה, והשאלה היא אם הוא שב לחברון למקום שבו היה לפני העקדה, או שגם לדעה זו אברהם שהה בתקופה זו במקום אחר, אולי בבאר שבע, והוא 'בא' לקבורתה של שרה. הפרשה הקודמת לפרשת העקדה מסתיימת באברהם הנוטע אשל בבאר שבע וגר בארץ פלשתים ימים רבים.¹⁵ מהיכן הולך אברהם שלושה ימים לעקדה איננו יודעים באופן ברור והפרשנים מתלבטים בכך,¹⁶ אם הולך הוא מחברון מקום מושבה של שרה או הולך הוא מבאר שבע המתאימה יותר לתיאור של שלושת ימי ההליכה. רמב"ן בפירושו בתחילת פרשת חיי שרה לא מעלה בדעתו את האפשרות שאברהם אינו מתגורר עם שרה באותו המקום.¹⁷ אולם ניסוח הפסוק האומר "ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה" מדגיש 'ביאה' זו לצורך ההספד. בין אם מדובר בריחוק פיזי ממשי שקדם למותה של שרה ובין אם מדובר בריחוק נפשי שהתבטא באי השיחה שלהם על צו העקדה, נראה שהמקרא מספר לנו על התרחקות שהתרחשה בזוגיות הקרובה כל כך, שאפיינה את אברהם ושרה בראשית דרכם.

ננסה לסכם את מה שלמדנו מתיאור הזוגיות של אברהם ושרה כפי שהבנו אותה עד כה. אברהם ושרה מתחילים את דרכם מתוך היכרות בתוך המסגרת המשפחתית. היכרות שבסיסה בתחושה של שוויון כאח ואחות. הם בונים יחד תנועה גדולה של אמונה באל אחד, שבה שניהם מתחלקים בעול ושותפים שווים בעבודה הציבורית. בזוגיות הזו שרה בטוחה בעצמה גם בפני מלאכים ובפני הקב"ה. דפוס זה של זוגיות שוויונית קרוב יחסית למודל של זוגיות שוויונית מודרנית. יחד

14. בראשית רבה פרשה נח ה, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 623.

15. "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם. ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים" (בראשית כ"א, לג-לד).

16. ראה רש"י על פרק כ"ב ורמב"ן בראש פרשת חיי שרה.

17. רמב"ן מציע אפשרויות שונות: האחת שהם גרו בבאר שבע בעת העקדה ומיתתה של שרה הייתה בזמן אחר שבו גרו בחברון; אפשרות נוספת: אברהם ושרה גרו בחברון, אלא שאברהם הלך לבאר שבע אחרי העקדה, ושם שמע על מיתתה של שרה.

עם זאת התורה מרמזת שלזוגיות כזו יש גם סכנות. לעתים המאמץ בעולם העשייה והאידיאולוגיה של שני בני הזוג מעקרים משהו מיחסי האיש והאישה שביניהם, והזוגיות הזו הופכת לבלתי פורייה. תחושת האחריות המוחלטת של האיש לשלומה ולרווחתה הנפשית של אשתו נחלשת, והוא תופס אותה כמסוגלת להתמודד לבדה ללא עזרתו. התוצאה היא לעתים היעדר רגישות לפגיעותה וכאבה של האישה. ייתכן אף שזוגיות כזו מביאה לרצף של פגיעות הדדיות, המוסיפה ומרחיקה את בני הזוג זה מזה.

יצחק ורבקה

סיפורם של יצחק ורבקה מציג בפנינו דפוס נוסף של זוגיות. יצחק ורבקה נישאים באמצעות 'שדכן', עבד אברהם. נישואים שהתורה מתארת אותם כנישואים שיש בהם אהבה רבה למרות שראשיתם ב'שידוך'. התורה מספרת במפורש על האהבה שהגיעה, כפי ששדכנים אוהבים להדגיש, אחרי הנישואים. לאחר שרבקה נכנסה לביתו של יצחק "ויבאה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה וינחם יצחק אחרי אמר" (כ"ד, סז).

התיאור של בחירתה של רבקה על ידי העבד הוא תיאור מעניין גם בנוסף למעורבותה של ההשגחה בתהליך הבחירה. נראה שהעבד, בתושייה רבה, מוצא את הדרך לזהות את האישה המתאימה לבן אדוניו. הוא מכיר את יצחק העצור, השקט והפסיבי, והוא סבור שאישה הדומה לו בתכונותיה, לא תתאים. הוא מחפש אישה שתכונותיה תהיינה משלימות לתכונותיו של יצחק. הוא מציב את אמת המידה שלו לבחירתה של האישה. הנערה שממנה יבקש מעט מים לשתות, והיא תציע להשקות את הגמלים היא זו שתתאים: "והיה הנעך אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה ואמרה שתה וגם גמליך אשקה אתה הכחת לעבדך ליצחק" (כ"ד, יד). הנערה בעלת היזמה והאנרגטיות בתוספת למידת החסד שלה, תוכל להשלים את תכונותיו של יצחק הפסיבי ולבנות בית שלם. מה שקורה בהמשך הפרשה עולה על כל ציפיותיו של העבד והוא עומד ומשתאה. העבד מבקש לשתות, ומול עיניו מתחיל מחזה שהתורה מתארת בצורה נפלאה: "ותמהר ותרד כדה על ידה ותשקהו" (שם, יח). הנערה עושה את פעולותיה במהירות, משקה אותו, ומיד מציעה להשקות גם את גמליו. עוד לפני שהוא מספיק לענות הנערה שוב רצה וממהרת: "ותמהר ותער כדה אל השקת ותרץ עוד אל הבאר לשאב ותשאב לכל גמליו" (שם, כ). היא ממהרת לשאוב לכל גמליו, והכול תוך ריצה. העבד שואל על מקום ללון, והיא מיד משיבה מעל ומעבר "ותאמר אליו גם תבן גם מספוא רב עמנו גם מקום ללון" (שם, כה), היא מציעה תבן ומספוא בשפע. ובסיומו של האירוע היא שוב רצה לספר להוריה "ותרץ הנער ותגד לבית אמה כדברים האלה" (שם, כח). הנערה האנרגטית כל כך,

הפעלתנית ובעלת היזמה הרבה, כפי שאנו יודעים גם מהמשך דרכה, נראית מתאימה באופן מושלם להשלים את ביתו של יצחק אבינו.

מה גורם ליצחק לאהוב את האישה שהובאה לו על ידי העבד? התורה מרמזת לנו את פשרה של אהבה זו: "ויבאה יצחק האהלה שרה אמו ויקח את רבקה ותהי לו לאשה ויאהבה וינחם יצחק אחרי אמו" (שם, סז). אמו של יצחק מוזכרת פעמיים בפסוק. נראה שהדמיון בתכונותיה של רבקה לתכונותיה של אמו האהובה של יצחק מעוררים מחדש את רגש האהבה הראשוני שלו לדמותה של אמו, והוא אוהב את רבקה. המדרש מסכם זאת בצורה ציורית וחיה.

ויביאה יצחק האהלה שרה אמו את מוצא כל ימים שהיתה שרה קיימת היה ענן קשור על אהלה וכיון שמתה פסק אותו הענן כיון שבאת רבקה חזר אותו הענן, כל ימים שהיתה שרה קיימת היו דלתות פתוחות לרווחה כיון שמתה שרה פסקה אותה הרווחה וכיון שבאת רבקה חזרה אותה הרווחה, כל ימים שהיתה שרה קיימת היתה ברכה מושלכת בעיסה והיה הנר דולק מלילי שבת ועד לילי שבת באהלה וכיון שמתה פסקו כיון שבאת רבקה חזרו, כיון שראה אותה שעושה כמעשה אמו עושה עיסתה בטהרה וקוצה חלתה בטהרה מיד ויביאה יצחק האהלה שרה אמו.¹⁸

ביתו של יצחק האפיל משעה שמתה שרה. הנר כבה, הדלתות נסגרו, והענן שהיה על האוהל פרח. אורחים פסקו מן הבית וריח עיסת הפת לא ניכר בבית עוד. שרה האישה הפעלתנית, בעלת היזמות ומידת החסד הרחבה, חסרו בביתו של יצחק. מרגע שנכנסה רבקה יכולים אנו לתאר לעצמנו את פעלתנותה, את הנר הנדלק, הדלתות הנפתחות והבית המתמלא שוב בהמולת האורחים ובריחות העיסה, וכל אלה עם מידת חסד פעילה, ויצחק אבינו אוהב את רעייתו. באופן ייחודי מאוד, התורה מספרת במפורש שגם בהיותם אצל אבימלך יצחק ורבקה לא נמנעים מקרבה גופנית.

וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיִּשְׁקַף אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד הַחֲלוֹן וַיֵּרָא וַהֲגַה יִצְחָק מִצַּחֵק אֶת רַבְּקָה אִשְׁתּוֹ (כ"ו, ח).

לכל אורך יחסיהם של יצחק ורבקה אין אנו מוצאים אף פעם עימות ומריבה ביניהם, וגם כאשר הם חלוקים, יצחק מקבל את דעתה של רבקה מבלי להתעמת עמה. עם זאת דומה שמעבר לאהבה ולהערכה השוררות בין יצחק ורבקה התורה מספרת גם על קושי גדול ומשמעותי ביחסיהם. הם לא רבים או מתווכחים ביניהם כפי שראינו אצל אברהם ושרה, אולם גם דיון ודיבור ישיר אין ביניהם כאשר הם חלוקים. רבקה פועלת בדרכים של מניפולציה על מנת להביא את יצחק לפעול לפי הערכותיה. כאשר היא סבורה שיעקב טועה במתן הברכות לעשו, היא אינה אומרת לו זאת ישירות, אלא מפעילה את יעקב כדי להסב את הברכות אליו. כאשר עשו מאיים

18. בראשית רבה פרשה ס טז, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 657-656.

להרוג את יעקב אחיו, היא שוב שולחת את יעקב בתואנות לבקש את אביו שישלחהו לחרון. כל זאת מבלי לגלות לו את הסיבה האמתית לכך. רמב"ן מתחבט קשות בנסותו להבין את התנהגותה של רבקה. מדוע לא סיפרה ליעקב על הנבואה שקיבלה "ורב יעבד צעיר", מדוע לא אמרה לו את דעתה?

ונראה שלא הגידה לו רבקה מעולם הנבואה אשר אמר ה' לה ורב יעבד צעיר, כי איך היה יצחק עובר את פי ה' והיא לא תצלח. והנה מתחלה לא הגידה לו דרך מוסר וצניעות, כי ותלך לדרוש את ה', שהלכה בלא רשות יצחק, או שאמרה "אין אנכי צריכה להגיד נבואה לנביא כי הוא גדול מן המגיד ל'", ועתה לא רצתה לאמר לו "כך הוגד לי מאת ה' טרם לדתי" כי אמרה, באהבתו אותו לא יברך יעקב ויניח הכל בידי שמים, והיא ידעה כי בסבת זה יתברך יעקב מפיו בלב שלם ונפש חפצה. או הם סבות מאת ה' כדי שיתברך יעקב, וגם עשו בברכת החרב, ולו לבדו נתכנו עלילות. (רמב"ן לבראשית כ"ז, ד).

נראה שהסבר עמוק להתנהגותה של רבקה מצוי בפירושו של הנצי"ב **בהעמק דבר**, בסוף פרק כ"ד על המפגש הראשון בין רבקה ליצחק. התורה מתארת מפגש ראשון דרמטי בין רבקה ליצחק. יצחק יוצא לשדה להתפלל לפנות ערב ורבקה מגיעה על הגמל ורואה את האיש הנכבד, הרוחני, הנישא, עומד ומתפלל בשדה. רבקה השומעת שזהו יצחק נופלת מעל הגמל ומתכסה. כביכול היא מרגישה שהיא צריכה להסתיר את פניה בפני האיש הנכבד העומד לפנייה.

וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׂוּחַ בְּשָׂדֵה לְפָנוֹת עֶרֶב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה גַמְלִים בָּאִים. וְהָיָה רַבֵּקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתֵּרָא אֶת יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגַּמֶּל. וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד מִי הָאִישׁ הַלֵּזָה הַחֵלֶקֶץ בְּשָׂדֵה לְקִרְאָתָנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנָי וַתִּקַּח הַצְּעִירָה וַתִּתְּקֶס. (כ"ד, סג-סה).

מפרש הנצי"ב:

ותרא את יצחק עומד ומתפלל והיה אז כמלאך אלוקים נורא מאד... **ותפל מעל הגמל** מרוב פחד ואימה... **ותקח הצעירה ותתכס** מרוב פחד ובושה כמו שמבינה שאינה ראויה להיות לו לאישה. ומאז והלאה נקבע בליבה פחד ולא היתה עם יצחק כמו שרה עם אברהם ורחל עם יעקב אשר בהיות להם איזה קפידא עליהם לא בושו לדבר רתת בפניהם מה שאין כן רבקה.

לדעתו של הנצי"ב רבקה לא פתוחה לדבר בחופשיות מול יצחק. היא מרגישה שהיא באה מבית נחות יותר, והיא חשה יראה מול רום מעלתו של בעלה, ואינה משוחררת בשיחתה עמו. ייתכן שגם פער הגילים הגדול ביניהם משפיע על יחסיהם. יצחק הוא איש בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה ואלו רבקה היא נערה צעירה בעת נישואיהם. עם כל האהבה וההערכה הגדולה ישנו ריחוק ביחסיהם הזוגיים. אחד המקומות שבהם מתבטא ריחוק זה באופן מוחשי הוא כאשר יצחק ורבקה עומדים להתפלל לפני הקב"ה לבקש היריון.

וַיַּעֲתֶר יַצְחָק לֵה' לִנְכַח אֶשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הוּא וַיַּעֲתֶר לוֹ ה' וַתֵּבֶר רַבֶּקָה אֶשְׁתּוֹ
(כ"ה, כא).

פירש רש"י: לנכח אשתו – זה עומד בזוית זו ומתפלל, וזו עומדת בזוית זו ומתפללת.

הם עומדים להתפלל לא זה ליד זו, אלא זה עומד בזויתו וזו בזויתה, בריחוק מסוים ביניהם. דומה שעמידה זו כבר יש בה משהו מן הריחוק והיעדר התקשורת הישירה שאנו מוצאים בהמשך הפרשה.

אנו מוצאים אם כן ביחסיהם של יצחק ורבקה דפוס שונה של זוגיות מזה שראינו אצל אברהם ושרה. זו זוגיות שראשיתה ב"שידוך" כאשר הבחירה מבוססת לא על דמיון אלא דווקא על תכונות משלימות. אישה פעלתנית, ערמומית מלאת יזמה לאיש רם ונישא אך פסיבי ותמים. הדמיון של האישה לאמו של יצחק תורם אף הוא לקשר החזק ביניהם ולאהבה השורה בין בני הזוג. עם זאת בזוגיות הזו יש גם ריחוק והיעדר תקשורת הקשורים לתחושת הפער העמוק והיראה הקיימת בלבה של רבקה כלפי בעלה. דפוס זה מונע תקשורת ישירה בין בני הזוג ומביא למתחים גדולים הבאים לידי ביטוי ישיר דווקא בין הבנים והנכדים ופחות ביחסים הישירים של בני הזוג עצמם.

יעקב ורחל

יעקב ורחל מציגים זוגיות שראשיתה באהבה, אולי ממבט ראשון, והמשכה באהבה גדולה של יעקב ורחל. התיאור הייחודי של התורה המספרת על יעקב העובד שבע שנים עבור רחל "ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה" (כ"ט, כ) מספר לנו משהו מעצמתה של אותה אהבה. ראשיתה של אהבתם כבר במפגש הראשון ביניהם. יעקב מגיע אל השדה שבו רועה גם צאנו של לבן כאשר לפתע מגיעה לשם רחל עם הצאן.

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב אֶת רַחֵל בַּת לְבָן אָחִי אָמוּ וְאֵת צֹאן לְבָן אָחִי אָמוּ וַיֵּגֶשׁ יַעֲקֹב
וַיְגַל אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר וַיִּשָּׂק אֶת צֹאן לְבָן אָחִי אָמוּ. וַיִּשָּׂק יַעֲקֹב לְרַחֵל וַיִּשָּׂא אֶת
קָלוּ וַיִּבֶן. וַיִּגַּד יַעֲקֹב לְרַחֵל כִּי אָחִי אֲבִיָּהּ הוּא וְכִי בֵן רַבֶּקָה הוּא וַתֵּרֶץ וַתִּגַּד לְאֲבִיָּהּ
(כ"ט, י-ב).

יעקב התם ויושב האוהלים הנזקק להכוונתה של אמו, נוטל לפתע את היזמה גולל את האבן מעל פי הבאר כ'גברא רבה', כגולל פקק מעל פי הצלוחית. הוא משקה את הצאן, נושק לרחל ופורץ בבכי. המילים הספורות של התורה מעבירות את עצמת הרגשות הפורצים ממנו כלפי רחל. עצמה המעבירה אותו על מנהגו של עולם והוא נושק לרחל¹⁹ ומיד אחר כך הוא פורץ בבכי קולני ("וישא את קולו ויבך").

19. "ד"א למה בכה שראה אנשים מלחשים אילו לאילו, אמרו מה בא זה לחדש לנו דבר שלערוה, שמשעה שלקה העולם בדור המבול עמדו אומות העולם וגדרו עצמן מן הערוה והדא אמרה

נקודה מעניינת על אופייה של אהבתו של יעקב אבינו, העיר כאן סופר ידוע.²⁰ בדרך כלל, אנו זוכרים את הסיפור על לבן הרשע שהעביד את יעקב שבע שנים עבור רחל בתו. אולם עיון במקרא מרמז למהלך עניינים שונה מעט. יעקב הוא זה המציע לעבוד שבע שנים ולקבל אחריהן את רחל. "ויאהב יעקב את רחל ויאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה" (כ"ט, יח). יעקב עצמו אינו מבקש את רחל מיד תמורת התחייבות לעבוד שבע שנים עבורה. הוא מציע לעבוד ולהתגעגע משך שנים לרחל ורק אז לקבלה. יעקב חש בעצמת רגשי האהבה שלו לרחל, והוא כביכול מבקש להמשיך מצב זה לשנים ארוכות, אולי חושש הוא מהתגשמות הקשר. הרגש החזק והמציף של האהבה כובש כל כך, עד שיעקב מעדיף אותו בסתר לבו על פני הגשמתו של הקשר הממשי עם אהובתו, רחל. יש כאן אולי רמז ראשון לאופייה של אהבה חזקה כל כך לאישה. אהבה אשר התורה מנסה ללמדנו דבר אודותיה.

מה הגורם לאהבה גדולה זו של יעקב את רחל? התורה לא אומרת לנו בפירוש אלא מעט. התורה מציינת רק את היותה של רחל הקטנה בבנותיו של לבן, ואת היותה יפת תואר ויפת מראה, וכן את המפגש שלה עם יעקב כאשר היא מגיעה עם הצאן, ותלויה בעזרתם של כל הרועים. התורה מתארת את הטרנספורמציה המתרחשת באישיותו ובהתנהגותו של יעקב במפגש עם רחל. יעקב התם ויושב האוהלים, המאזים על ידי אחיו החזק ממנו והמכוון על ידי אמו, הופך באחת לגבר חזק ועצמאי המניף את הסלע הגדול שעל פי הבאר. את רגשותיו הוא מבטא לעין כול. בלי כל חשש ומורא הוא נושק לאחייניתו, בוכה לעין כול, ואינו חושש לעמוד מול לבן ישירות ולבקש את בתו הקטנה לאישה. השינוי הזה בתוכו מתרחש כמעט ברגע אחד, רגע המפגש עם רחל. רחל ביופייה, בחולשתה, בצעירותה, מעוררת בו את ביטוים של הכוחות הללו. ויעקב, נרגש עד למאוד, אוהב את האישה הגורמת לשינוי עז כל כך באישיותו. גם רחל "רצה" לבית הוריה לספר על האיש שהגיע מארץ כנען בדומה למה שעשתה רבקה. אולם רבקה רצה לאמה ואילו רחל רצה לאביה. חז"ל ראו בכך סימן לפטירתה של אמה. אולם ייתכן שיש בכך גם רמז לקשר שלה לאביה ולהיזקקותה של רחל לדמות האב החזקה של לבן. רמב"ן סבור, שמרגע פגישתם של רחל ויעקב לא יצאה עוד רחל עם הצאן.

שאנשי מזרח גדורים מן הערוה" (בראשית רבה פרשה ע יב, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 812). המדרש תופס את נשיקתו של יעקב כהתנהגות חריגה מהנורמה המקובלת אף אצל אומות העולם. דעה אחרת במדרש (שם) רואה בנשיקה זו התנהגות נורמטיבית יותר של נשיקה לקרובת משפחה: "כל נשיקה שלתיפלות בר מן ג' [...] ר' תנחומ' אמר אף נשיקה שלקרובות וישק יעקב לרחל' שהיתה קרובתו".

20. ד' גרוסמן, "ימי שני חי": סיפור יעקב, רחל ולאח, בתוך: ת' ציון (עורכת), סיפורי ראשית, תל אביב 2002, עמ' 391-398.

הכי אחי אתה ועבדתני חנם – לא סיפר הכתוב שהיה יעקב עובד אותו. ויתכן כי מעת שאמר וישק את צאן לבן אחי אמו, לא יצא הצאן מיזדו כי בראותו את רחל כי רועה היא, חמל עליה שלא תשוב לרעות צאן עוד, והיה הוא רועה אותן באהבתו אותה (פירוש רמב"ן לכ"ט, טו).

יעקב פרש את חסותו עליה, כביכול להגן עליה מפני העבודה הקשה של רעיית הצאן. גם כאן יש אולי כדי להבהיר את הרקע הנפשי ליחסיהם של יעקב ורחל. על אופייה של אהבה עזה כשל יעקב לרחל ועל הסכנות האורבות לפתחה, נוכל לעמוד מן הסיפור שמספרת לנו התורה בשני אירועים. הראשון, החלפת רחל בלאה בליל הכלולות, והשני בוויכוח בין רחל ויעקב על תביעתה של רחל לבנים.

סיפור החלפתה של רחל בלאה מעורר קושי לא קל להבנה. כיצד זה מצליח לבן להחליף את האישה בליל הכלולות מבלי שיעקב חש בכך. לא רק שלא חש בכך בשעת החופה אלא גם לכל אורך הלילה הראשון הוא אינו חש בהחלפה, ורק בבוקר הוא מרגיש ברמייה. התורה מדגישה שלא נמסרה ליעקב בערב "ויהי בערב ויקח את לאה בתו ויבא אתה אליו ויבא אליה" (כ"ט, כג) ואילו הגילוי שזו לאה מתרחש רק בבוקר "ויהי בבקר והנה הוא לאה" (שם, כה), הכיצד? חז"ל ניסו להתמודד עם קושי זה באמצעות סיפור מסירת הסימנים של רחל ללאה. רחל בצדקתה ובצניעותה מסרה את הסימנים האישיים המוסכמים בינה ובין יעקב לאחותה על מנת שלא תתבייש.²¹ ועדיין נתקשו חכמינו כיצד לא חש במשך כל הלילה בהחלפה? היו שראו בכך אות לצניעותו של יעקב שלא דיבר עמה כל הלילה.²² אחרים סברו שנכנסה רחל תחת המיטה של יעקב והייתה עונה לדבריו כך שלא חש בהחלפה.²³ אולם דומה שכל ההסברים הללו רק מדגישים את גודלו של הקושי להבין כיצד זה יעקב לא חש שהוא לא נמצא עם רחל.

תהליך אהבתו של איש לאישה הוא תהליך המתרחש בתוך עולמו הפנימי של האוהב. האושר וההתרגשות הממלאים את האוהב קשורים לעתים לתהליכים רגשיים עזים ופנימיים המתרחשים בתוך עולמו שלו. תהליכים אלה עלולים לגרום להתעלמות ולאירידיה מציאותית של בת הזוג שמולו על יכולותיה, קשייה ומגבלותיה. אפשר שדרך סיפור אהבתו של יעקב לרחל מנסה התורה ללמד אותנו

21. ראה פרשני המקרא על אתר וכן בבלי, מגילה יג ע"ב ובבא בתרא קכג ע"א ובמדרשים.
22. "ויהי בבקר והנה היא לאה. מקרא זה מלמדנו צניעותו של יעקב שלא ריבה דברים אפילו עם אשתו שאלו דבר עמה היה מכירה בקול שהרי כבר דר עמה שבע שנים" (חזקוני לכ"ט, כה).
23. איכה רבה פתיחתא כד, מהד' בובר עמ' 28: "באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה, ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים, והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני [...] ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי, כדי שיהא סבור שהיא רחל, ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת, ואני משיבתו על כל דבר ודבר, כדי שלא יכיר לקול אחותי, וגמלתי חסד עמה, ולא קנאתי בה, ולא הוצאתיה לחרפה".

דבר על תהליך זה בספרה לנו על יעקב השקוע באהבתו לרחל שבעולמו הפנימי עד שאינו חש עד הבוקר שבמציאות היא הוחלפה בלאה.²⁴
 הקושי של יעקב לראות את רחל באופן מציאותי ומלא מומחש בצורה חריפה ביותר בסיפור תביעתה של רחל לבנים:

וַתֵּרָא רַחֵל כִּי לֹא יֵלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶא רַחֵל בְּאָחֶתָה וַתֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הֲבֵה לִי בָנִים
 וְאִם אֵין מִתָּה אָנֹכִי. וַיַּחַר אֵף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּנִּי
 פְּרִי בֶטֶן
 (ל', א-ב).

יעקב האיש האוהב מגיב בצורה קשה ביותר ולא אמפתית לחלוטין לכאבה ולקנאתה של אשתו האהובה. חז"ל שמו בפיהם דרשיח קשה ביותר:

...ויחר אף יעקב, אמר לו הקב"ה כך עונין למעיקות, חיך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה, ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן ממך מנע ממני לא מנע, אמרה לו כך עשה אביך לאמך, לא חגר מתניו כנגדה, אמר לה הוא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים, אמרה לו וזקינך לא היו לו בנים וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה יכולה את לעשות כשם שעשת זקנתי, אמרה לו ומה עשת, אמר לה הכניסה צרתה לביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנה אמתי בלהה בא אליה וגו' ואבנה גם אנכי ממנה מה זו נבנת על ידי צרתה אף זו נבנת על ידי צרתה.²⁵

הקב"ה כביכול פונה אל יעקב: "כך עונין למעיקות?" האם כך מדברים אל אישה אוהבה וכואבת? ככל שרחל מנסה לומר משהו יעקב נראה כמתאכזר אליה בדבריו, 'ממך מנע הקב"ה פרי בטן וממני לא מנע, עשי כפי שעשתה שרה ונתנה שפחתה תחתיה'. כיצד נוכל להבין את התנהגותו של יעקב?

נראה שבבסיס תגובתו של יעקב עומד התהליך שתיארנו לעיל, הגורם ליעקב לבקש שלמות שאינה תואמת את המציאות בכל הקשור להבנת נפשה של אוהבתו, והדבר עלול לגרום לחוסר התחשבות ברחל, ואף להתפרצות כלפיה. אולם דומה שאין די בהסבר הזה. ננסה להידרש שוב לעיון פסיכולוגי קצר באופייה של הזוגיות. אנשים נוטים לאהוב אישה בגלל תכונה מסוימת שלה. עם הזמן תכונה זו עצמה שאליה הם כל כך התגעגעו, הופכת למשהו שהוא בלתי נסבל עבורם, משום שהוא מזכיר חלק בתוך עצמם שאותו הם מנסים למנוע מלהיחשף. יעקב, לכאורה הבן החלש, התמים והמנוהל על ידי אמו שמח להכיר אישה התלויה בו וזקוקה לו. אישה זו משנה את רגשותיו לגבי עצמו ומחזקת אותו. אולם לא תמיד יש בכוחו להתמודד

24. בדרך דומה ניתן אולי להבין גם את טעותו הטרגית המביאה למותה של רחל. הוא לא חשב שרחל מסוגלת הייתה לגנוב את התרפים של אביה ולנסות למעט בכך בעבודה זרה. הוא תופס אותה כפסיבית וחלשה ולכן טועה וגוזר מיתה על מי שלקח את התרפים. הוא בטוח שהיא לא עשתה דבר ובאופן עקיף מביא למותה.

25. בראשית רבה פרשה עא ז, מהד' תיאודור־אלבק עמ' 831.

ולפתור כל קושי. במצב כזה התלות של אישתו והתובענות שלה עלולים להעמיד אותו שוב מול חולשתו וחוסר האונים שלו. תחושות אלה עלולות להיות קשות ביותר ליעקב, ועלולות לגרום לו לנהוג באופן חריג שאינו מתאים לא למצב ולא ליחסו הרגיל לאשתו. רחל המתייצבת ותובעת ממנו שיביא לה בנים שאם לא כן תמות, מעמידה אותו לכאורה מול חולשתו, מול התכונה שהוטבעה בו בצעירותו שאתה הוא מתמודד כל ימיו. מבלי להיות מודע לסיבה, הדבר מוציא מתוכו התפרצות של זעם: "ויחר אף יעקב ברחל ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן".

מעניין לראות הסבר הדומה להסבר פסיכולוגי זה בין השיטין בפירושו של רמב"ן:

ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים, ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה, אבל שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים, ואם אין שתמית עצמה בצער. דברה שלא כהוגן בקנאתה, וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים שלא תמות בצערה. ויחר אף יעקב – שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים. **ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו**, ולכך אמר לה שאינו במקום אלהים שיפקוד העקרות על כל פנים, ואיננו חושש בדבר, כי ממנה נמנע פרי הבטן ולא ממנו, וזה ליסר אותה ולהכלימה. והנה הצדקת בראותה שלא תוכל להסמך על תפלת יעקב, שבה להתפלל על עצמה, אל שומע צעקה, וזהו וישמע אליה אלהים (להלן פסוק כב): ואולי נתקן על דעת רבותינו, כי יעקב אי אפשר שלא נתפלל על אשתו האהובה כי עקרה היא, אלא שלא נתקבלה תפלתו, **ובאה עתה רחל להתעולל עליו לאמר שיתן לה בנים על כל פנים בתפלתו כי לא נופל הוא מאביו שעשה כן**, ויחר אפו ואמר לה כי הדבר ביד אלהים ולא בידו, ואביו נשמעה תפלתו שהוא צדיק, ועתיד להיות לו זרע, אבל היא נמנע ממנה פרי בטן. ונכון הוא (רמב"ן לבראשית ל', א).

לפי הפירוש הראשון של רמב"ן רחל תבעה שלא כהוגן שבקשתה תיענה "על כל פנים". אולם בתוך פירושו הוא משלב את הקושי שבסגנון התלתי של דבריה "דרך געגועי הנשים האהובות". לפי הפירוש השני יעקב כבר ניסה להועיל בתפילה ולא הצליח, ומשלא נענה כיצחק אביו, הבין שאין הדבר תלוי אלא ברחל, וכעס על התנערותה מאחריותה שלה לתפילה ולבקשת רחמים, ומכך שתלתה את הקולר בו. רחל המציקה ומזכירה את יכולת אביו לעומת אייכולתו של יעקב, היא המעוררת את זעמו. אותה התכונה של התלות והחולשה של רחל היא ההופכת להיות קשה ביותר עבורו, בהיותה מזכירה את חולשתו של יעקב עצמו. תכונה שעמה הוא מתמודד כל ימיו.

ראינו אם כן, שיעקב ורחל מציגים לנו דפוס של זוגיות הבנוי על אהבה גדולה כמעט מן המבט הראשון, אהבה המשנה את האוהב ומנשאת אותו לתחושות שלא הכיר. יחד עם זאת אהבה זו היא במידה רבה תהליך פנימי ואישי המתרחש במנותק

מראייה אמתית ושלמה של בן הזוג האהוב. ניתוק זה עלול להביא לקושי גדול באמפתיה לצרכיה הרגשיים של בת הזוג ולפגיעה קשה ברגשותיה ואולי אף מעבר לכך.²⁶ ככל שגדולה האהבה כך גם בעלות עצמה ומרירות הן המריבות בתוך זוג כזה, כך מספרת לנו התורה.

סיכום

במאמר זה עסקנו בדפוסי היחסים של שלושה זוגות בספר בראשית. העזנו לעסוק בנושא זה מתוך תפיסה שספר בראשית הוא לא רק ספר המספר את ההיסטוריה של ראשיתו של עם ישראל בצורה אמתית וגלויה.²⁷ ספר בראשית, להבנתנו, הוא ספר הבא גם להנחותנו בדרך הישר בחיי היום יום בבית ובמשפחה. עיון ביחסי הזוגות במקרא יכול לכוון אותנו לבדוק ולהעמיק את קשרינו הזוגיים ולשמור עליהם מפני רוחות מצויות העשויות לפגוע בהם. הכוונה זו כרוכה בסיפור מעלתם של האבות יחד עם טעויותיהם או כלשון הרד"ק בפירושו על התנהגותה של שרה כלפי הגר: "וכל זה הסיפור נכתב בתורה לקנות אדם ממנו המידות הטובות ולהרחיק הרעות" (רד"ק לבראשית ט"ז, ו).

ראינו שלושה דפוסים שונים של זוגיות אשר בכל אחד מהם ישנם מאפיינים ייחודיים לחיבור בין בני הזוג, בצד הפוטנציאל הבעייתי הקיים בכל אחד מהם. ראינו את הזוגיות השוויונית של אברהם ושרה עם פוטנציאל ההתרחקות והניכור הקיים בדפוס יחסים כזה. ראינו את יחסי השלמה ההדדית של יצחק ורבקה, ואת הפער בין גדולתו ורוחניותו של יצחק ובין מעשיותה וזמתה של רבקה; יחסים אשר בצד אהבה והערכה הדדית עמוקה מאופיינים בקושי גדול בתקשורת פתוחה וישירה בין בני הזוג. לבסוף ראינו את אהבתו של יעקב לרחל ואת מגבלותיה של אהבה שכזו. את הסכנה שהאהבה עלולה לגרום לחוסר ראייה של נוכחותה הראלית של בת הזוג ולפוטנציאל הפגיעה והריב שיש בכך. זוגות נוספים קיימים בספר בראשית שלא עסקנו בהם, אולם 'לא עליך המלאכה לגמור'.

התורה מציגה דפוסים שונים של זוגיות כנראה משום שאין תביעה או דרישה או ייחוס של מעלות מיוחדות לסוג אחד של זוגיות על פני האחרים. כל הדפוסים שראינו ראויים, ויש בהם ייחוד ויופי. יחד עם זאת, בכל אחד מדפוסי הזוגיות "לפתח חטאת רבץ" (ד', ז). לכל דפוס ישנן אבני הנגף המובילות לקשיים בזוגיות,

26. ראה לעיל הערה 24.

27. רש"י הירש בפירושו סבור שהתורה מספרת על טעויות וחסרונות של האבות והאימהות משום שדרכה היא דרך האמת ואין התורה מסתירה חסרונות כשהיו. בעיוננו הלכנו בכיוון שונה במעט. התורה בוחרת לספר לנו פרטים מסוימים לא רק כי זו האמת אלא מפני שבדבריה היא מנסה לכוון אותנו לדרך מסוימת.

זוגיות בספר בראשית

למתחים ולפגיעות הדדיות אשר לעתים יבואו לידי ביטוי בדורות שיבואו. אנו מצווים ללמוד ולהפיק את הלקחים שהתורה מנסה להעביר לנו.